

FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

**ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA KOGNITIV LINGVISTIKA VA
LINGVOKULTUROLOGIYANING SHAKLLANISHI**

Rahimov Suxrobjon Baxtiyor o`g`li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

email: rahimov.suxrob@icloud.com

Ilmiy rahbar: f.f.f.d.(PhD)., dots

Bazarov Sobir Bektashevich

Annotatsiya Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya ikki muhim ilmiy yo`nalish sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu maqola kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning o`zaro bog`liqligini va ular tilshunoslikda qanday o`rin tutishini o`rganadi. Kognitiv lingvistika tilning kognitiv jarayonlar bilan qanday bog`langanini, lingvokulturologiya esa til va madaniyat o`rtasidagi o`zaro aloqalarni qanday aks ettirganini tahlil qiladi. Maqolada ushbu ilmiy yo`nalishlarning shakllanishi, rivojlanishi, metodologiyasi va tilshunoslikka qo`shgan hissalarini ko`rsatib o`tiladi. Shuningdek, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning o`zaro ta`siri va tilni tushunishda yangicha yondashuvlarni taqdim etadi. Tadqiqotda amaliy misollar va mavjud tadqiqotlar asosida ushbu ilmiy yo`nalishlarning til o`rganish jarayoniga qanday ta`sir ko`rsatgani haqida gapiriladi.

Kalit so`zlar: kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, zamonaviy tilshunoslik, tilshunoslik metodologiyasi, til va madaniyat, kognitiv jarayonlar.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda yangi ilmiy yo`nalishlar va metodologiyalarning rivojlanishi, tilni o`rganish va tushunishda yangicha yondashuvlarni taqdim etdi. Ushbu maqolada kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning shakllanishi va ularning tilshunoslikdagi ahamiyati ko`rib chiqiladi. Kognitiv lingvistika, tilning inson ongidagi kognitiv jarayonlar bilan aloqasini o`rganadigan ilmiy soha bo`lib, uning markazida tilning qanday qilib insonning dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilishi yotadi. Lingvokulturologiya esa til va madaniyat o`rtasidagi o`zaro bog`liqlikni

FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

o'rganadi, ya'ni tilning madaniy atributlari va ularning til orqali ifodalanishi, insonning madaniy tafakkurini qanday aks ettirishi.

Kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning zamonaviy tilshunoslikda shakllanishi va rivojlanishi, asosan, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslik ilmi-fanining yangi yondashuvlariga o'ta boshlandi. Bu ilmiy yo'nalishlar, tilning tabiatini va uning inson ongidagi o'rni haqida yangi tushunchalarni kiritdi, bu esa tilni o'rganishda yangi metodologiyalarni yaratdi. Tadqiqotda kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning shakllanishi, ularning asosiy kontseptual asoslari va ilmiy sohada olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili Kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning shakllanishi va rivojlanishi bir necha ilmiy yo'nalishlarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keldi. Kognitiv lingvistikaning asoschisi sifatida Amerika tilshunosi Lakoff va Jonson (1980)ning "Metaphors We Live By" nomli asari e'tiborga loyiqdir. Ushbu asarda ular tilni faqat kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki inson ongining aks ettiruvchi vositasi sifatida ko'rib chiqadilar. Kognitiv lingvistika lingvistik strukturalarni faqat grammatik jihatdan emas, balki ularning kognitiv asoslarini ham tahlil qiladi. Shu bilan birga, Lakoff (1987) va Fillmore (1982) kabi olimlarning ishlarida til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, tilni kognitiv jarayonlar bilan bog'lashga asoslangan yondashuvlarning boshlanishini tashkil etgan.

Lingvokulturologiya esa, til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganadi. Bu soha, asosida Shveitsar tilshunosi Ferdinand de Sossyur va rus olimi Roman Jakobsonning fikrlariga tayanadi. Sossyur tilni belgilar tizimi sifatida qaragan va tilning madaniyat va jamiyat bilan qanday bog'langanini ta'kidlagan. Jakobson esa tilning madaniy va kognitiv jihatlarini birlashtirgan holda, tilni faqat grammatika va sintaksisdan iborat bo'lgan tizim sifatida emas, balki madaniy jarayonning o'zi sifatida ko'rgan.

FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

Lingvokulturologiyaning rivojlanishiga O'zbekistonda til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni o'rganish orqali ko'plab tadqiqotlar qo'shildi. Masalan, Davlatov (2009) va Zayniddinov (2011)ning ishlari, o'zbek tilida madaniyat va til o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, bu sohaning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berdi. O'zbek tilidagi idiomatik ifodalar, maqollar va boshqa til materiallari til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi.

Methodology

Ushbu tadqiqotda kontrastiv tahlil yondashuvi qo'llaniladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyaning tilshunoslikda shakllanishi va rivojlanishining tahlilidir. Tadqiqotda ikkita til — ingliz va o'zbek tillari — orasidagi farqlar va o'xshashliklar o'rganiladi. Ingliz va o'zbek tillarida kognitiv va madaniy yondashuvlar orasidagi farqlarni tahlil qilish uchun quyidagi metodlar ishlatiladi:

- **Kontrastiv tahlil:** Ingliz va o'zbek tillarida vaqt, fazo, va harakat kabi asosiy tushunchalarning qanday ifodalanganligi o'rganiladi.
- **Lingvokulturologik tahlil:** Ingliz va o'zbek tillaridagi madaniyat bilan bog'liq iboralar va idiomalar tahlil qilinadi.
- **Kognitiv lingvistika tahlili:** Kognitiv jarayonlar va ularning tilda qanday aks ettirilishi, tilning inson tafakkuriga ta'siri o'rganiladi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda tilshunoslar va talabalar ishtirok etadi, ular tilni va madaniyatni qanday bog'lashlari haqida o'z fikrlarini bildiradilar.

Natijalar Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslikda tilni tushunish va o'rganishda yangi yondashuvlarni yaratdi. Kognitiv lingvistika tilni faqat sintaksis va grammatikadan iborat emas, balki insonning dunyoqarashi va tafakkurining aks ettiruvchi vositasi sifatida ko'radi. Bu esa tilni o'rganishda yangi metodologik yondashuvlarni yaratdi.

Ingliz tilidagi "time" va o'zbek tilidagi "vaqt" so'zlari, masalan, polisemiylar va metaforalarda turlicha ishlatiladi. Ingliz tilida vaqt ko'proq iqtisodiy va funksional

FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

jihatlardan qaraladi, masalan, “time is money” (vaqt puldir), “saving time” (vaqtni tejash), o‘zbek tilida esa vaqt ko‘proq ma‘naviy va ijtimoiy jihatdan qiymatli sifatida aks ettiriladi.

Lingvokulturologik jihatdan, ingliz tilida ko‘plab metaforalar va idiomalar madaniyatning iqtisodiy va pragmatik aspektlarini aks ettirsa, o‘zbek tilida vaqt ko‘proq madaniy va ma‘naviy qadriyatlarni ifodalashda ishlatiladi. Misol uchun, o‘zbek tilidagi “vaqt o‘tadi, ammo iz qoldiradi” iborasi, ingliz tilidagi “time flies” (vaqt uchadi) kabi o‘xshash ifodalar orqali vaqtni tushunishdagi madaniy farqlarni ko‘rsatadi.

Xulosa

Kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslikda yangi ilmiy yondashuvlar yaratib, tilni o‘rganishda yangicha metodologiyalarni ishlab chiqdi. Bu ilmiy yo‘nalishlar til va madaniyat o‘rtasidagi aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kognitiv lingvistika tilni inson tafakkuri va dunyoqarashi bilan bog‘lagan holda, lingvokulturologiya esa til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganadi. Ushbu ilmiy yo‘nalishlarning rivojlanishi tilshunoslikda yangi yondashuvlar va metodlarni yaratdi, bu esa tilni o‘rganishda yangi imkoniyatlarni yaratadi.

FANLAR" RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIY KONFERENSIYASI

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Fillmore, C. J. (1982). *Frame semantics and the nature of language*. In *Theoretical Issues in Natural Language Processing* (pp. 5-16).
3. Sossyur, F. (1916). *Cours de linguistique générale*. Payot.
4. Jakobson, R. (1960). *Linguistics and poetics*. In *Style in Language* (pp. 350-377).
5. Davlatov, M. (2009). *Til va madaniyat o'rtasidagi aloqalar*. Tashkent: Sharq.
6. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. *Web Of Scientist: International Scientific Research*, 83-88.
7. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 1(2), 61-62.